

Implicitní pravidla

JAROSLAV PEREGRIN

Filosofický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
Jiřská 1. 110 00 Praha 1. Česká republika
Filosofická fakulta. Univerzita Hradec Králové
Náměstí Svobody 331. 500 03 Hradec Králové. Česká republika
jarda@peregrin.cz

ZASLÁN: 21-02-2014 • AKCEPTOVÁN: 12-04-2014

ABSTRACT: In his criticism of my book *Člověk a pravidla* [*Man and rules*], Michal Ivan scrutinized my notion of implicit rule, concluding that it is flawed. In this contribution, I defend my approach, explaining the notion in greater detail. I state that my talk about the existence of an *implicit rule* refers to the social setting in which some kinds of social (especially linguistic) actions are governed by *normative attitudes* of the members of the society. These normative attitudes institute the propriety which make instances of actions of the kinds either *correct* or *incorrect*; hence people can follow or violate the rule, the rule can come into being, develop, and fade away – without it being explicitly articulated.

KEYWORDS: Implicit rules – language – rules – rule following.

Jsem rád, že moje kniha *Člověk a pravidla* (viz Peregrin 2011a) vzbuzuje intenzivní kritické reakce – naposledy obsáhlý a promyšlený text Michala Ivana (viz Ivan 2014). Tu knihu jsem napsal mimo jiné také jako jakousi stručnou „inventuru“ toho, co už o pravidlech vím (nebo se domnívám, že vím); s tím, že některým z těch věcí se chci v budoucnu dále věnovat a rozebírat je do větší hloubky,¹ a kritické připomínky mi v tomhle samozřejmě

¹ Někjaké plody onoho „většího rozebírání“ už tu jsou – viz zejména Peregrin (2011b; 2012a; 2012b; 2012c; 2012d; 2014).

velmi pomáhají. Musím nicméně konstatovat, že i přes různá zjednodušení, na které mí kritici oprávněně poukazují, mi koncepce pravidel a normativity, kterou jsem v té knize předložil, stále připadá nosná.

Ivanova kritika navazuje na výhrady, které se objevily již v úvaze, ke které moje kniha inspirovala Ladislava Koreně. Koreň (2012) píše o tom, že moje úvahy se nebezpečně blíží bludnému kruhu, neboť podle nich „propozičné poznatky predpokladajú propozičný kód, ten však predpokladá jazyk, ktorý zas predpokladá pravidlá, ktoré sú sami propozičnými poznatkami – a tak ďalej dokola!“ Koreň ovšem vidí i přímočarou cestu ven z tohoto kruhu: podle něj bych měl „pripustiť, že to, čo v niektorých úvahách nazýva *pravídlami*, nie sú v skutočnosti plnokrvné pravidlá (*qua* deontické obmedzenia), ale akési proto-pravidlá (...)“ (Koreň 2012, 615).

Když jsem Koreňovu kritiku četl, neměl jsem pocit, že by mě nějak příliš zasahovala, zejména proto, že se mi zdálo, že ono řešení, po kterém Koreň volá, fakticky v knize najdeme. (Koreň to také neprezentoval jako nějaký fatální nedostatek, ale jako drobnější vadu na kráse jinak pozoruhodné teorie.) Hovořím tam přece o rudimentárních pravidlech (což není nic jiného než Koreňova „proto-pravidla“), i o tom, jak se od těchto rudimentárních pravidel propracováváme k pravidlům plnohodnotným. Poté, co mi podobnou věc mnohem vehementněji vyčetl i Ivan (který ji vidí jako fatální), jsem si ale uvědomil, že něco z toho, co v této knize říkám, skutečně může být problematické a zavádějící. Konkrétně se jedná o následující pasáž:

A je to právě schopnost takového poznávání v podobě *vědění-že*, na čem staví pravidla. Pravidlo je vlastně také určitým modem tohoto druhu vědění – jde, můžeme říci, o *know-that-something-ought-to-be*, zkráceně *ought-to-be* čili *mělo-by-být*. Tím se dostáváme k terminologii Wilfrida Sellarse. Podle něj existují dva druhy „normativního vědění“: vědění typu *mělo-by-se-dělat* (což je korelát příkazu, nebo alespoň nějakého bezprostřední vodítka pro jednání) a vědění typu *mělo-by-být* (přesvědčení o žádoucnosti určitého stavu). Každé takové *mělo-by-být* vede k různým *mělo-by-se-dělat* – tato *mělo-by-se-dělat* jsou tím, co je třeba činit, aby nastalo či přetrvávalo ono *mělo-by-být*. (Peregrin 2011a, 65)

Moji kritici tuto pasáž zřejmě interpretují tak, že normativní postoje, které jsou podle mého názoru pravidlům konstitutivní, nutně musejí být *propozičními* postoji; a tudíž, že pravidly se může řídit jedině ten, kdo je schopen propozičního myšlení a vědění-že. To jsem rozhodně říci nechtěl (jakkoli musím uznat, že uvedená pasáž je v tomto ohledu velmi matoucí).

Určitě tomu tak není u rudimentárních pravidel, to jest u pravidel, skrze které se k propozičnímu myšlení (a k vědění-že) teprve propracováváme. A není tomu tak obecně ani u plnohodnotných pravidel ve společnosti, jako je ta naše – v tomto případě je sice *možné* pravidla vyjádřit jako (normativní) propozice, avšak není nutné, aby každý, kdo zaujímá normativní postoje, tak musel činit explicitně a propozičně. Uvedená pasáž se měla vztahovat na situaci, kdy se již k existenci propracovala plnohodnotná (a tedy již nikoli jenom rudimentární) pravidla a kdy jsou ti, kdo se pravidly řídí, již plnohodnotnými protagonisty propozičního myšlení.

Je ovšem pravda, že pokud to, co jsem v knize takto napsal, interpretujeme tak, že pravidla musejí být nutně podložena *propozičními* postoji – to jest tak, jak to interpretují moji kritici, rozumím-li jim dobře – jeví se jistě i některé další části mé knihy jako problematické. A já teď vidím, že na tom rozhodně nejsem bez viny. Takže připouštím, že Ivanova kritika může být v tomto smyslu opodstatněnější, než se bude jevit z mého dalšího textu. Já nicméně budu vycházet z vysvětlení, které jsem nyní podal, tj. že pravidla – alespoň ve své rudimentární podobě – propozičnímu myšlení předcházejí, nepředpokládají ho.

A ještě jednu věc, na kterou Ivan upozorňuje, je třeba připsat rozhodně k mé tíži; a to je chyba v překladu Wittgensteina v Peregrin (2011a, 26). Ta je hloupá a omlouvám se za ni.

Pokusím se nyní shrnout, jak to podle mě je s pravidly a v jakém smyslu hovořím o explicitních a implicitních pravidlech.

Zásadní podle mne je, že existuje rozdíl mezi chováním, které je pouze pravidelné (je v souladu s nějakým pravidlem, je tímto pravidlem charakterizovatelné²) a chováním, které se tímto pravidlem skutečně řídí (které by tu nebylo, kdyby tu nebylo to pravidlo). Je tu zřejmý rozdíl mezi tím, co dělá zajíc, který vběhne na silnici a náhodou se tam pohybuje tak, že to je v souladu s dopravními předpisy, a tím, co dělá řidič, který se těmito předpisy skutečně řídí. V čem tento rozdíl spočívá?

Na první pohled se to zdá být jasné: ten rozdíl je v *mysli* toho, o kterého jde, zatímco ten zajíc ve své mysli nemá nic jako dopravní předpisy, onen řidič je tam má a řídí se jimi *vědomě*. Já mám pocit, že jakkoli samozřejmě

² Hovořit o tom, že je chování někoho nebo něčeho „charakterizovatelné pravidlem“, může být ovšem matoucí. Rozumí se tím to, že toto chování je na pohled s oním pravidlem v souladu; a ono pravidlo se tak díky tomu může zdát být užitečné i pro předpovídání dalšího chování příslušné entity.

toto vysvětlení vypadá, není ve svých důsledcích udržitelné. Dovedu si představit třeba negramotného řidiče, který nikdy dopravní předpisy neviděl, ale cestou pokusu a omylu (či napodobování) se naučil se na silnici správně chovat, a i o takovém je podle mne třeba říkat, že se řídí dopravními předpisy – na rozdíl od výše uvedeného zajíce není jeho chování v souladu s předpisy jenom náhodou, ale v důsledku toho, že rozlišuje (jakkoli jaksi pouze „implicitně“) mezi tím, co je na silnici správné, a tím, co ne. Je samozřejmě možné namítat, že ten negramotný řidič sice nemá v mysli doslova předpisy, ale má tam *něco*, čím se odlišuje od zajíce či jiného člověka, který se chová jenom pravidelně. Já však nevěřím, že by se tohle *něco* dalo nějak uchopit (a je, myslím zásluhou Kripkovy knihy o Wittgensteinovi – Kripke 1982 – že některé slepé uličky, do kterých pokusy o takové uchopení vedou, zmapoval); a, jak praví klasik, „nic je stejně tak dobré jako nějaké něco, o němž nelze nic říct“.

To navíc ani nemluví o obecném problému, který se pojí s každým vysvětlením opírajícím se o to, co je v něčí mysli. Do mysli lidem samozřejmě nevidím, takže nevím, jestli to tam *opravdu* je; a taková vysvětlení proto zákonitě stojí více či méně na vodě. To mě vede k závěru, že k tomu, abych odlišil chování, které je charakterizovatelné jako řízení se pravidlem, od chování, které je pouze pravidelné, musím svůj zrak nikoli zanořit do mysli toho, o jehož chování jde, ale naopak ho pozvednout k širšímu společenskému kontextu, ve kterém se tato osoba pohybuje. Pravidla jsou tím pádem pro mě především sociální instituce. (Tím samozřejmě nechci popírat, že řízení se pravidlem má všelijaké psychologické aspekty a že může být nadmíru zajímavé se těmito psychologickými aspekty zabývat. Tvrdím jenom, že o tyto *psychologické* aspekty nelze opřít *filosofický* výklad toho, v čem řízení se pravidlem spočívá.)

Abychom si osvětlili, jaká je (podle mne) povaha společenských institucí, představme si takovou věc, jako je zkouška na vysoké škole. (Kolega Ivan u mě právě nedávno jednu takovou úspěšně složil.) Když někoho zkouším, spočívá to obvykle fakticky v tom, že za mnou přijde, já se ho na něco ptám a on mi odpovídá. Občas za mnou ale někdo přijde a odpovídá na mé otázky, aniž by to byla zkouška. V čem je ten rozdíl? V tom, že v případě zkoušky zkoušenému sdělím známku a někam mu ji zapíšu? Asi nikoli, představíme-li si pomateného profesora (stav, ke kterému se já sám doufám zatím jenom blížím), který má pocit, že má někoho zkoušet a zapíše mu do indexu známku, přestože už je dávno v důchodu a na vysoké škole už neučí, tak vidíme, že tyhle věci z rozhovoru skutečnou zkoušku neudělají. Je tedy rozdíl

dán stavem mysli zkoušejícího a zkoušeného, v tom, že to oba „berou“ jako zkoušku? S odkazem na různé pomatence opět vidíme, že tohle nemůže být zásadní. (Představuji si, že právě když jsem kolegu Ivana zkoušel, někde v psychiatrické léčebně třeba nějaký „Peregrin“ „zkoušel“ nějakého „Ivana“, a oba byli přesvědčeni, že jde o zkoušku na Karlově univerzitě.)

Co podle mne dělá z rozhovoru dvou lidí skutečnou zkoušku, je tedy především širší společenský kontext, existence příslušné školy, jejích regulí atd., a to všechno je zase průsečíkem fantasticky komplexních postojů velké spousty lidí. Někdo je studentem, rektorem univerzity či zkoušejícím především proto, že spousta lidí uznává pravidla, která konstituují tyto role a jejich současné obsazení právě těmito osobami. (Vzpomínám si na rok 1989 a na osvobozující šok, kterým pro mě bylo plné uvědomění si faktu, že komunisté jsou tak mocní už skoro jenom proto, že my všichni je za tak mocné máme, a že když my všichni s tím, koordinovaně, přestaneme, jejich moc se zhroutlí jako domeček z karet ...).

A to, co jsem právě naznačil na příkladu institucí, jako je univerzita a zkouška na takové univerzitě, podle mne platí obecněji o jakémkoli pravidlu: pravidlo vzniká v průsečíku určitých postojů mnoha lidí, konkrétněji ono je tímto průsečíkem. (Tím odpovídám na Ivanovu otázku, jakého druhu věc to je – je to věc stejného druhu, jako zkouška; můžeme tomu říkat *institucionální realita*.) Pостоje, o které tady jde, nazývám *normativní* a mám za to, že to jsou dále již ne dost dobře analyzovatelné lidské postoje, identifikovatelné v podstatě behaviorálně; když jsou verbalizovány, nabývají podobu vět o tom, že je něco nějak správné nebo že něco nějak má být.

Pro pochopení toho, co to pravidla jsou, mi připadá zásadní přemýšlet o tom, jak se mohla vůbec nějaká pravidla objevit. Je totiž zcela zřejmé, že do současného stavu, ve kterém je naše společnost propletena velkou spoustou pravidel nejrůznějšího typu, jsme se museli nějak dostat ze stavu, kdy jsme, podobně jako spousta našich zvířecích bratranců – žádná pravidla neměli. A protože nepředpokládám, že schopnost řídit se pravidly mohla vzniknout jako nějaká jednorázová genetická mutace, domnívám se, že pravidla musela nejprve existovat jenom v nějaké jednoduché, rudimentární (zárodečné) podobě a z té se postupně vyvíjet k oněm komplexním podobám, jaké mají pravidla, která známe z našeho současného světa. (Ivan píše, že netematizují „charakter implicitných pravidel a ich vzťah s rudimentárnymi pravidlami“. Měl jsem pocit, že tento vztah je z mé knihy jasný: rudimentární pravidla nemohou než být implicitní. Píše-li ale Ivan (2014, 86), „[p]okiaľ ide o prepojenie medzi rudimentárnymi a implicitnými pravidla-

mi, zdá sa, že je totožné s prepojením medzi akýmikoľvek explicitnými pravidlami a tými implicitnými“, vzbuzuje to ve mně vážnou obavu, že slovu „rudimentární“ rozumí nějak zcela jinak, než je normální, totiž jako *zárodečný* či *primitivní*.)

Představuji si, že se rudimentární pravidla mohla objevit například nějak takto (netřeba snad dodávat, že se jedná o spekulaci, nic jiného tady k dispozici není). Představme si tlupu nějakých našich prehistorických předků, kteří se ještě příliš neliší od jiných zvířat žijících v tlupách, to jest třeba vlků nebo lidoopů. V tlupě existuje nějaká hierarchie (jak to známe z tlup zvířat) a také všelijaké zaběhnuté způsoby chování. Řekněme, že jeden z takových způsobů spočívá v tom, že žádný jedinec se k jinému nepřibližuje na příliš těsnou vzdálenost, řekněme menší než půl metru. Tento způsob chování existuje na úrovni dispozic či reflexů: když se ke mně někdo přiblíží, dám víceméně mimovolně najevo svou nevoli a tím ho odpudím; naopak když se k někomu takto přiblížím já, jsem od toho já odrazen jeho nepřátelskou reakcí.

Z čistě reflexivních reakcí na to, že se ke mně někdo příliš přiblíží, se podle mne v průběhu vývoje lidstva vyvinuly komplexnější (jakkoli ne nutně nějak plně uvědomělé) postoje toho druhu, že nejenom mimovolně vrčím na někoho, kdo je u mě příliš blízko, ale projevují nevoli i nad tím, když se někdo přibližuje příliš blízko k někomu jinému – nejde tedy už jenom o čistě obranou reakci, ale o reakci, která je vztažena obecně k nějakému druhu chování, ať už se týká bezprostředně mě, nebo ne. To jsou podle mne zárodky normativních postojů a zárodky pravidel.

Zdůrazňuji, že aby člověk (nebo možná i zvíře) mohl zaujímat takové rudimentární normativní postoje, nemusí mít nic jako plnohodnotná přesvědčení, tj. nemusí myslet propozičně či pohybovat se v prostoru důvodů. (Naopak, prostor důvodů *předpokládá* pravidla, takže takováto rudimentární pravidla stojí v jeho základě, namísto toho, aby byla jeho produktem.) Myslím, že z hlediska psychologie odpovídají něčemu na té úrovni, pro jakou Gendlerová (2008a; 2008b) razila termín *alief* – něčemu jako zárodkům přesvědčení, která ale ještě nejsou plnohodnotnými přesvědčeními.

Tyto zárodky se pak mohou dále vyvíjet tím způsobem, že se odmítavé (případně souhlasné) reakce na některé druhy chování, které společností rezonují, institucionalizují tak, že nabývají podoby různých odměn a trestů. Potom, když je k dispozici dostatečně vyvinutý jazyk, mohou být vyjádřeny a nějaký praGuth-Jarkovský může na stěnu jeskyně napsat „Člověk se nemá k jinému přespříliš přibližovat!“, čímž se toto pravidlo stane explicitním.

Z fylogenetického hlediska tedy pravidla nejprve zcela jistě existují jako implicitní, a teprve mnohem později, když se ustanoví jazyk, mohou nabýt explicitní podoby. (Tohle se samozřejmě odvíjí od mého přesvědčení, že i jazyk se zakládá na pravidlech – pokud bychom toto přesvědčení odmítli, otevřel by se snad prostor pro představu, že se *nejprve* kompletně vyvinul jazyk, a teprve potom se objevila pravidla, která tím pádem už mohla být všechna explicitní. Já se však domnívám, že jediný způsob, jak skutečně vysvětlit, jak funguje jazyková komunikace, počítá s tím, že to je pravidly řízená činnost – viz Peregrin 2012b; 2012c; 2012d.) Implicitními tedy rozhodně byla ona rudimentární pravidla, která stála na počátku vývoje pravidel; a implicitními jsou některá pravidla i v době, kdy už máme i explicitní pravidla. (Ptá-li se tedy Ivan (2014, 84), „Môžu implicitné pravidlá existovať bez toho, aby existovali pravidlá explicitné? Alebo je nutné, aby explicitné pravidlá vytvorili systém pravidiel, v ktorom sa ďalej dokážeme pohybovať prostredníctvom implicitných pravidiel?“, pak odpovědí je, že implicitní pravidla podle mne nejenom mohou, ale musejí předcházet pravidlům explicitním.)

Jak se mi ve světle těchto mých názorů jeví Ivanova kritika? Zdá se mi, že se s ním snad shodnu na tom, že je třeba rozlišovat mezi tím, co já nazývám řízení se explicitními pravidly, a chováním, které takovým řízením se explicitními pravidly není. Ivan (2014, 87) si ovšem vypůjčuje Wittgensteinovu terminologii, a hovoří o procesech „obsahujících“³ pravidlo: „musíme rozlišovat medzi tým, čo by sa dalo nazvať ‚procesom, ktorý je v súlade s pravidlom‘ a ‚procesom obsahujúcim pravidlo“ (Wittgenstein 2002, 41), pričom *obsiahnuté* znamená, že vyjadrenie tohto pravidla tvorí súčasť týchto procesov“ (Wittgenstein 2002, 41)“. Ivan navíc konstatuje, že „Wittgenstein nepripúšťa inú možnosť“. Jakkoli ztotožnění toho, čemu já říkám řízení se explicitními pravidly, s Wittgensteinovými „procesy obsahujícími pravidlo“ je jistým zjednodušením, myslím, že pro účely tohoto textu jej můžeme přijmout.

Podstatné mi připadá, co Ivan myslí tím, že „Wittgenstein nepripúšťa inú možnosť“. Chce tím snad říci, že vše, co už je za hranicemi řízení se explicitními pravidly, je stejné povahy – jsou to všechno „procesy“, které jsou *pouze* „v souladu s pravidlem“? To by bylo v přímém rozporu s tím, co si myslím já. Já jsem skálopevně přesvědčen, že i když pomineme explicitní pravidla, stále musíme rozlišovat mezi tím, když se někdo řídí pravidlem (byť není explicitně přítomno) a tím, když jeho chování pouze vykazuje

³ V originále „involving“; Glombíček to ve svém českém překladu *Modré a hnědé knihy* (Wittgenstein, 1958) překládá jako „proces, na němž je účastno pravidlo“.

pravidelnost, která je s pravidlem v souladu. Já se domnívám, že bez takového rozlišení se neobejdeme, a proto hovořím v tom prvním případě o řízení se implicitním pravidlem a v onom druhém o pouhé pravidelnosti.

Tohle, myslím, velmi jasně vyložil Sellars na příkladu jazyka:

... můžeme říci, že učit se užívat jazyk znamená se dospívat k tomu, že člověk činí A v situaci C, A' v situaci C', atd. kvůli systému „tahů“, ke kterému tyto činy patří, a přitom můžeme odmítnout, že učit se užívat jazyk znamená dospívat k tomu, že člověk činí A v situaci C, A' v situaci C' s úmyslem realizovat systém tahů. Musíme zkrátka rozlišovat mezi chováním, které je ‚vedené vzorcem‘, a tím které se ‚řídí pravidly‘, kde to druhé je složitější jev, který ten první zahrnuje, ale není s ním totožné. Chování, které se řídí pravidly, v jistém smyslu obsahuje jak hru, tak metahru, kde ta druhá je hrou, ve které tvoří pravidla následovaná v rámci té první součást chování řízeného pravidly. (Sellars 1963, 208–209)

Sellars tedy v důsledku rozlišuje mezi (1) chováním, které je pouze pravidelné, (2) chováním, které je vedené vzorcem a (3) chováním, které je řízené pravidly. Mně tato terminologie připadá poněkud matoucí, takže to podávám tak, že ve druhém i ve třetím případě jde o chování řízené pravidly, přičemž v tom druhém hovořím o implicitních pravidlech, zatímco v tom třetím o pravidlech explicitních.

Není mi jasné, do jaké míry Ivan s rozlišením, které já popisuji jako rozdíl mezi řízením se implicitním pravidlem a pouze pravidelným chováním, nesouhlasí. (Pokud ho odmítá, pak je náš pohled na celou tu věc skutečně těžko smířitelný, protože mně toto rozlišení připadá zcela zřejmé a nepominutelné.) Na některých místech jeho textu se zdá, že právě poukaz na jeho iluzornost je jeho vůbec hlavním argumentem proti mně. Například na závěr své obsáhlé úvahy o tancování, ve které konstatuje, že když někdo zvládne nějaký tanec, tancuje, aniž by při tom měl na mysli nějaká pravidla (s čímž jistě nelze než souhlasit), konstatuje:

No tancovať môžeme rôzne, pohybovať sa náhodnými pohybmi a mykať telom. Niektoré náhodné tance, obzvlášť pokiaľ má niekto „tanec v krvi“, môžu byť v súlade s pravidlom konkrétneho tanca. Čo podľa mňa robí Wittgenstein, je upozornenie, že v tomto prípade ľudia nedodržiavajú pravidlo. Keďže však konajú pravidelne, z ich správania môžeme pravidlá odvodit'. (Ivan 2014, 91)

Myslím, že takto jednoduché to není. Asi se s Ivanem shodneme, že málokdo tancuje podle explicitních pravidel; tancování je podle mě obvykle záležitost

jistě praktické „zručnosti“, která se získává tak, že napodobuji ostatní, případně se řídím radami a opravami nějakého učitele. Velká většina lidí by podle mne nedokázala slovy popsat, jak se správně tancuje ten či onen tanec. Takže v tomto případě se v podstatě téměř vůbec nejedná o řízení se explicitními pravidly (o „procesy obsahující pravidla“). Chce tedy Ivan říci, že pravidla jsou v tomto případě ve hře jenom v tom smyslu, že by jejich pomocí mohl vnější pozorovatel popsat, co lidé na parketu dělají, stejně tak jako v případě, kdyby se na parket vyrojili králíci a úžasnou shodou náhod se začali pohybovat tak jako tančící lidé? Že tedy mezi tančícími lidmi a náhodně se pohybujícími králíky není vůbec žádný rozdíl? To mi připadá naprosto absurdní.

Můj názor je ten, že v případě tančujících lidí, na rozdíl od poskakujících králíků, hrají určitá pravidla zásadní roli, i když nejsou během toho tance explicitně přítomna (v hlavách tanečníků ani nikde jinde na parketu); a že lze říci, že ti lidé dělají to, co dělají, *kvůli těmto pravidlům*. To, co dělají, totiž dělají v důsledku toho, že byli nějakou výchovou, výcvikem či usměrňováním vpraveni do jistého druhu sellarsovského „chování vedeného vzorcem“, že normativní postoje, které k nim uplatňovali ostatní, nějak internalizovali natolik, že jsou jimi nyní implicitně vedeni. Takže říká-li Ivan (2014, 90-91), „[k]eď uvažujeme o tancování ako o akomsi zautomatizovanom pohybovaní, preformulovanie našich praktík pomocou prítomnosti pravidla nič nepridáva – muselo by mať nejakú silu, ktorá by vysvetlila toto správanie“, nezbyvá mě než s tím zásadně nesouhlasit. I některé formy „zautomatizovaného pohybování“ jsou vykonávány „kvůli pravidlu“ – a to tehdy, když jsou součástí komplexnějších vzorců chování, které zahrnují („normativní“) postoje a reakce k těmto formám, v jejichž důsledku se tyto formy stávají takovými, jakými jsou.

Ivan (2014, 91) konstatuje: „Wittgenstein podľa mňa upozorňuje na to, že v tomto prípade ľudia nedodržiavajú pravidlo.“ Jakkoli z hlediska naší diskuse není tak docela podstatné, co si o té věci myslí Wittgenstein, tady musím s Ivanem nesouhlasit a nechápu, čím je podle něj tento jeho závěr podložen. Zdá se mi, že připisovat Wittgensteinovi, že nevidí rozdíl mezi tím, co dělá tančující člověk, a tím, co dělá králík, který se shodou okolností pohybuje jako tančující člověk, je prostě pošetilé.

Mate mě ovšem, že na některých místech svého textu se i sám Ivan vyjadřuje tak, jako by považoval za samozřejmé, že člověk se *může* řídit pravidlem, aniž by toto pravidlo bylo nějak explicitně „přítomno“. Tak např. Ivan (2014, 92) píše: „Koncom zdôvodňovania, prečo dodržiavame pravidlo nejakým spôsobom, je nez dôvodnené konanie (dodržiavanie pravidla) a nie

pravidlo, ani interpretácia pravidla, ani fakt o našom mentálnom stave.“ Tohle je přesně to, co si myslím já; ale pokud jde o *dodržování pravidla* a pokud při tom není to pravidlo explicitně přítomno a interpretováno, jak to nazvat jinak než řízení se *implicitním* pravidlem? A dále: „Okrem takého konania podľa pravidla, kedy sa rozhodujem, ako si ho vyložiť, dodržiavame pravidlo aj bez akéhokoľvek rozhodovania. Jestliže se držím pravidla, nevolím. Řídím se pravidlem *šlepě*“ (Wittgenstein 2006, §219). Jednoducho, neovládame jazyk, lebo chápeme pravidlá, ale len vďaka tomu, že konáme istým spôsobom, možno povedať, že aplikujeme pravidlá (Baker 1984, 280).“ To je opět něco, s čím naprosto souhlasím, jen mi není jasné, jak to zapadá to toho, co říká Ivan výše. Z jeho předchozího textu jsem nabyl dojem, že není-li v nějakém „procesu“ pravidlo „přítomné“ (jako „symbol“), pak jde o pouhou pravidelnost, a nikoli dodržování pravidla. Protože pokud je, pak tady máme onu trichotomii, o kterou jde mně: 1. řízení se explicitním pravidlem (symbolem); 2. řízení se pravidlem, které není explicitní; 3. pouhá pravidelnost.

Je ovšem pravda, že způsob, kterým v knize hovořím o explicitních a implicitních pravidlech, je velmi schematický a celý tento pojmový aparát by bylo dobré poněkud zjemnit a diferencovat. Představme si pravidlo, které je vyjadřováno nápisem nad jezdícími schody v metru: „Na schodech stůjte vpravo!“ Lidé, přicházející ke schodům, si tento nápis přečtou a řídí se pravidlem, které vyjadřuje (někteří samozřejmě ne). To je případ explicitního pravidla. Představme si na druhé straně, že pravidlo stát na schodech na pravé straně se vyvine spontánně – lidé začnou naznačovat těm, kdo vpravo nestojí, svoji nevoli a nováčci v metru brzy vycítí, že když stojí na schodech vlevo a blokují ty, kteří chtějí po schodech nahoru stoupat, stávají se terčem nevraživosti a řídí se tím (nebo opět neřídí). To je případ implicitního pravidla.

Představme si ale, že pravidlo je, tak jako v prvním uvedeném případě, zavedeno explicitně, ale příslušný nápis je poté odstraněn. Někteří lidé, kteří přicházejí ke schodům, si na ten nápis vzpomenu a to jim připomene, že by měli stát vpravo. Jiní už na něj zapomněli nebo ho nikdy neviděli a to, že by měli stát vpravo, vycítí z reakcí ostatních. V tomto případě se zřejmě nedá jednoznačně hovořit ani o explicitním, ani o implicitním pravidle. Přiznávám, že mě v knize šlo především o ty krajní body a tím, co je mezi nimi, jsem se příliš nezaobíral.

Nyní se mi zdá, že rozlišení mezi *implicitním* a *explicitním* by bylo třeba zjemnit minimálně tak, že bychom na jedné straně rozlišovali mezi explicitními a implicitními *pravidly*, a na druhé straně rozlišovali mezi případy explicitního řízení se pravidlem a případy implicitního řízení. (Kritériem pro

to první rozlišení by mohlo být například to, jakým způsobem vešlo dané pravidlo v platnost: zda bylo „předepsáno“, či zda se vyvinulo spontánně. Kritérium pro to druhé rozlišení by se pak mohlo více blížit tomu, o čem uvažuje Wittgenstein v *Modré a hnědé knize*, jak to výše cituje Ivan.⁴⁾

V každém případě by pak bylo lze říci, že se někdo *implicitně* řídí *explicitním* pravidlem. To by mohl být případ lidí, kteří chodí pod cedulí „Na schodech stůjte vpravo!“, aniž by si ji všimli a stojí vpravo proto, že jsou do tohoto modu chování vmanipulováni ostatními; případně těch, kdo si ten nápis nejprve četli a řídili se podle něj, ale pak už to začali dělat automaticky. V jistém smyslu by pak snad bylo možné hovořit i o tom, že se někdo naopak *explicitně* řídí *implicitním* pravidlem. To by mohl být případ toho, kdo je do toho, aby stál vpravo, vmanipulován ostatními, ale tento fakt reflektuje a uvědomuje si, že se řídí určitým pravidlem, i když toto pravidlo není nikde explicitně formulováno.

Dalším pojmovým rozlišením, které jsem v knize nezaváděl a které by mohlo být užitečné, je rozlišení mezi *řízením* se pravidlem a *dodržováním* pravidla. O člověku, který nikdy nejel v metru asi můžeme říci, že *dodržuje* (ve smyslu *neporušuje*) pravidlo, že na schodech se má stát vpravo, ale říci o něm, že se tímto pravidlem *řídí*, může znít poněkud podivně.

Tohle rozlišení ovšem souvisí s rozlišením, kterým se v knize zabývám: totiž s (vágním) rozlišením mezi *preskriptivními* a *restriktivními* pravidly. Preskriptivní pravidlo mi, zjednodušeně řečeno, říká, že něco mám udělat, že mám vyvinout nějakou aktivitu, a dodržet ho tedy nelze jinak, než tak, že udělám, co mi přikazuje – tedy že se jím budu řídit. Avšak většina těch pravidel, o které mi v knize jde a které se týkají jazyka a společenských „virtuálních prostorů“, o jakých tam hovořím, jsou pravidly restriktivními. Neříkají nám, co udělat máme, ale co udělat *nesmíme*. Dodržet taková pravidla pak lze někdy i bez toho, abychom jim věnovali jakoukoli pozornost – takže v jejich případě se *dodržování* pravidla stává něčím, co mohu dělat, aniž bych se tím pravidlem v nějakém podstatném slova smyslu řídil.

V knize jsem upozorňoval na to, že Wittgensteinovy úvahy o pokračování číselné řady ze *Zkoumání* mohou být matoucí proto, že se týkají povytce preskriptivního typu pravidla (takové pravidlo stanoví, co musím udělat – totiž jaké následující číslo musím vyslovit či zapsat), zatímco většina pravidel, která jsou podstatná z hlediska fungování jazyka, jsou povytce restriktivní (tato pravidla nám nikdy neříkají, co konkrétně máme někdy říci či napsat).

⁴ Zdá se mi být také ve shodě s tím, co navrhuje Svoboda (2012).

Řekl jsem, že se mi zdá, že Ivan popírá hranici mezi řízením se implicitním pravidlem a pouhou pravidelností. Na některých místech jeho textu se mi ale jeho argument proti uvedené hranici zdá nabývat poněkud odlišné podoby; jako by už neříkal, že vůbec neexistuje, ale jenom to, že je příliš vágní a nejasná. Ptá se například: „To, aký je rozdiel medzi dodržaním a nedodržaním pravidla, medzi robením danej činnosti akosi náhodou a jej realizáciou na základe naučenia pravidiel, nemôžeme určiť paušálne vopred, ale musíme sledovať kritériá konkrétnych praktík, v ktorých rôzne pravidlá majú svoj život“ (Ivan 2014, 91). Ano, tady není žádné jasné kritérium. Je to ale fatální? Nemáme také žádné jasné kritérium pro to, kdy něco nazveme lesem a kdy ne. (Možná ministerstvo zemědělství nějaké má; ale to nemusí mít mnoho společného s tím, jak se slovo „les“ skutečně používá.) Slovo „les“ nám přesto velice úspěšně slouží. Já se v žádném případě nesnažím tvrdit, že mezi chováním, které je pouze pravidelné, a chováním, které se řídí implicitním pravidlem, je ostrá hranice nebo že bych takovou hranici dokázal narýsovat; o tom, že takový rozdíl existuje, se mi ale nezdá být možné pochybovat.

Všimněme si také, že ani hranice okolo dodržování explicitních pravidel (Ivanova případu, kdy je pravidlo „přítomné“, kterou, nakolik mu rozumím, on sám uznává) není v žádném případě ostrá. Když pojedu autem a budu si u toho pobrukovat dopravní předpisy, je tu pravidlo rozhodně přítomné; činí to ale z mého počínání skutečně řízení se explicitním pravidlem? Co když si ty předpisy přeříkávám bez toho, abych jim rozuměl, co když jsou dokonce v jazyce, kterým nehovořím? Takže říká-li, že „jazykové hry, ktorými opisujeme dodržiavanie pravidla, keď je pravidlo prítomné v uvedenom zmysle a keď pravidlá na základe pozorovania odvodíme, sú rôzne“ (Ivan 2014, 92), pak je tu podle mne úplně stejný druh různosti, jako mezi pouhými pravidelnostmi a implicitními pravidly – není tu žádná ostrá hranice, ale můžeme udat spoustu případů, z nichž je různost zřejmá.

Zásadním problémem se mi zdá být to, že Ivan kolísá mezi „sociologickým“ pojetím pravidel, které je blízké mě, a pojetím „psychologickým“, které podle mne vede do slepé uličky. Např. Ivan (2014, 91) říká: „Dodržiavanim pravidiel (a nie konanim zo zvyku) je nejaká činnosť vďaka tomu, že je zapojená do celého radu praktík, ktoré vytvárajú život (konkrétneho) pravidla.“ To se mi zdá být přesně to, co říkám já.

Na jiných místech se však naopak vyjadřuje tak, jako bychom o tom, zda nějaký jedinec dodržuje pravidlo, mohli rozhodnout čistě na základě obsahu jeho myšlí/mozku; tak např. nás vyzývá, abychom si implicitní pravidla představili jako tabulku v mozku (srov. Ivan 2014, 96). To mi dává asi stejně tak

smyslu jako „Představme si univerzitu jako tabulku v mozku“. Pravidlo, jak já tento pojem chápu, nemůže být nikdy v ničem mozku, existuje bytostně v průsečíku postojů různých jedinců, a tak nutně musí být mimo každý jednotlivý mozek. Tak jako každá jiná institucionální realita. (Je to *realita* v tom smyslu, že to, co si o ní myslí kterýkoli jednotlivec, na ní samo o sobě nemůže nic změnit. Ostatně rozdíl mezi *řízením se pravidlem* a *domněnkou, že se řídím pravidlem* byl základní bod Wittgensteinova pojetí pravidel.)

Uvažme z tohoto hlediska „ilustraci“, kterou Ivan uvádí v závěru svého textu a o níž se asi domnívá, že vynáší na světlo nějaké fatální nedostatky mého postoje:

Na ilustráciu si predstavme niekoľko ľudí idúcich po pohyblivých schodoch: 1) A stojí na eskalátore vždy vpravo, lebo má kompulzie; 2) B sa vpravo jednoducho cíti lepšie, bezpečnejšie; 3) C robí to, čo ostatní; 4) D si podľa správania ostatných odvodil pravidlo „Nestoj v ceste rýchlejšim!“; 5) E si prečítal pokyn „Drž sa vpravo“. Pri pohľade na schody povieme, že všetci dodržiavajú pravidlo držania sa vpravo. Je u všetkých prítomné? Dodržiavajú ho rovnakým spôsobom? (Ivan 2014, 98)

To, o čem zde hovoří, jsou psychologické motivace lidí, kteří jedou po schodech. Ale vyvozovat z psychologických motivací jednotlivce něco o existenci pravidla je ošidné: znovu musím připomenout Wittgensteinův základní vhled týkající se toho, že když se někdo domnívá, že se řídí pravidlem, rozhodně to samo o sobě neznamená, že se pravidlem skutečně řídí.

Abychom mohli o někom, kdo jede po schodech, říci, že se řídí pravidlem, musíme především vědět, že tu to pravidlo je; a aby tu bylo pravidlo, musí tu být nějaká komunita lidí, díky které tu je. To pravidlo by mohlo být například formulováno v přepravním řádu metra, a protože každý, kdo využívá služeb metra, se zavazuje řídit přepravním řádem, každý, kdo jede metrem, se v tomto smyslu tímto pravidlem řídí. Samozřejmě někdo se jím řídí i v tom smyslu, že se velmi pečlivě vyhýbá jeho porušování; zatímco jiný na něj kašle, někdo ho dokonce naschvál porušuje.

Jiná možnost, bližší realitě, by byla ta, že by se to pravidlo etablovalo jako nepsané, prostřednictvím normativních postojů velké většiny cestujících – každý, kdo se nebude chovat v souladu s ním, bude terčem nevraživosti, což ho asi postupně usměrní. A zase, bude tu většina, která se bude snažit nevraživosti cestujících předejít; pak tu budou někteří, kteří ji vůbec nezaregistrují; a pak tu budou třeba i takoví, kteří o ní budou vědět, ale naschvál se jí budou vzpírat. Může tomu samozřejmě být i tak, že ty normativní po-

stojí budou záležitostí jenom nějaké vybrané podskupiny cestujících, řekněme nějakých „pravých pražáků“, kteří se budou dodržováním takových pravidel chtít distancovat od všelijakých těch „náplav“ a „vidláků“.

Které z postav, uvedených na scénu Ivanem, se tedy budou pravidlem řídit? Na základě toho, co o nich píše, se to podle mne vůbec nedá říci. Museli bychom vědět nejenom to, jak se na schodech chovají (a to ne jenom v jednom okamžiku), ale jak reagují na chování jiných na schodech, jaké jsou jejich institucionální vazby na případné autority, které takové pravidlo vydávají atd. A tady se také nelze nevrátit k tomu, co už jsem napsal výše: bylo by bláhové očekávat, že nám nějaká teorie pravidel dodá jasná kritéria pro rozhodnutí, kdy se kdo řídí pravidlem, a kdy ne. Současně si ale nemyslím, že by to znamenalo, že takový pojem řízení se pravidlem patří na filosofické smetišť.

Vezměme pro srovnání pojem náboženství, o kterém snad nikdo nebude pochybovat, že je při vysvětlování konání některých lidí a některých lidských společenství užitečný. Kde začíná a kde končí náboženství? Je buddhismus náboženství? Je jím konfucianismus? Je jím nějaké uctívání totemů? A kdy řekneme, že je někdo účasten na daném náboženství? Když to říká? Když se účastní podstatných rituálních praktik? Ale které jsou ty podstatné a jak moc se jich musí účastnit? Bylo by bláhové se domnívat, že na takové otázky existují jednoznačné odpovědi; a současně by bylo bláhové se domnívat, že absence takových jednoznačných odpovědí znehodnocuje celý ten pojem. Podstatné je, že existuje spousta jednoznačných náboženství a spousta lidí, kteří se jich jednoznačně účastní; a že právě jejich příslušnost k oněm náboženstvím vysvětluje spousta z toho, co dělají. A podobně je to podle mne s pravidly: jak jsem argumentoval na jiných místech, jsem skálopevně přesvědčen, že jediné skrze pravidla můžeme vysvětlit jazykový význam (viz poznámka 4); a mám tendenci si myslet, že tohle je rozšiřitelné na význam v podstatě v jakémkoli širším smyslu, takže pravidla jsou klíčem ke specificky lidskému světu.

Projdu nyní podrobněji Ivanovy kritické připomínky, jak je shrnuje v závěru svého textu:

Prvým problémem s implicitními pravidly spočívá v otázce, či možno implicitní pravidlo vůbec dodržívať. Mali by sme povedať, že dodržiavame pravidlo, no nevieme aké. Nielen to, napokon, pravidlo môžeme zabudnúť a iba robiť to, čo treba. Mali by sme dodržiavať pravidlo, ktoré ani nie je možné vyjadriť. (Ivan 2014, 95)

Dodržovat implicitní pravidlo znamená zohledňovat normativní postoje členů příslušné komunity, případně je nějak „internalizovat“. Tancuji-li nějaký

konkrétní tanec, dodržuji také spoustu pravidel, které vůbec nemusím být schopen formulovat (znamená to, že nevím, jaká ta pravidla jsou?). Máme-li k dispozici jazyk, můžeme implicitní pravidlo vyjádřit. Test, který odlišuje situaci, ve které jde o implicitní pravidla, a tu, kde se jedná nanejvýše o pravidelnosti, spočívá především v detekci přítomnosti normativních postojů – to jest reakcí lidí na to, co v relevantním ohledu dělají jiní lidé.

Mohli by sme povedať, že svojou hrou pravidlá *vytvárame*. V akom zmysle? Používame tu metaforu bez toho, aby sme vedeli, čo ňou skutočne myslíme. (Ivan 2014, 96)

Obávám se, že tady chce Ivan říci, že já nevím, co skutečně myslím tím, když říkám, že *vytváříme pravidla*. Tohle já ale opravdu vím (ať už je to, co tím myslím, pro někoho přijatelné nebo ne) a snad jsem to jasně popsal výše. Pravidlo pro mě, jak už jsem říkal několikrát, vzniká v průsečíku normativních postojů různých lidí, tyto rezonující postoje vedou k jistému usměrňování lidského chování.

Pokiaľ implicitné pravidlá nemožno spoznať *priamo*, ale iba v niektorých prípadoch ich možno preložiť do slov, ako vieme, či formulované pravidlo zodpovedá tomu implicitnému? Pokiaľ sú diskurzívne formulované pravidlá interpretáciou implicitných pravidiel, ktoré ich ontologicky predchádzajú, a zároveň ich nedokážeme nikdy spoznať, otázkou zostáva, ako ich dokážeme interpretovať. (Ivan 2014, 96)

Pokud jde o tu první otázku, příliš ji nerozumím. O „překládání“ implicitních pravidel do slov bych nehovořil, spíše o jejich slovním vyjádření.⁵ A otázka, jak víme, že vyjádření nějakého pravidla vyjadřuje právě toto pravidlo, mi nezní o mnoho smysluplněji než otázka, jak víme, že věta *Venku prší* vyjadřuje, že venku prší. (Jak by řekl Wittgenstein, víme to proto, že umíme česky.) Co Ivan myslí „interpretací“ implicitních pravidel, stejně tak jako to, proč se domnívá, že tato pravidla nikdy nedokážeme poznat, mi zůstává záhadou.

S pojmom pravidla sa spájajú praktiky ako dodržiavanie pravidla, výnimka z pravidla, vytváranie pravidla a iné. Žiadne z nich nie je možné spájať s implicitnými pravidlami. Podstatná je aj otázka, či je možné tieto pravidlá takpovediac pochopiť – tvrdiť, že dochádza k nejakému implicit-

⁵ Tady bych odkázal na Svobodovo rozlišení mezi S-pravidly a J-pravidly – viz Svoboda (2012).

nému chápaniu, vytvára klamný obraz o konaní po „absorbovaní“ pravidiel, ktoré je vhodnejšie predstaviť si bez procesu uchopovania, bez prozodičného obsahu, skrátka ako v istom zmysle zautomatizované a nediferencované konanie. (Ivan 2014, 97)

Musím říci, že vůbec nerozumím, proč by s implicitními pravidly nebylo možné spojovat „praktiky jako dodržování pravidla, výjimka z pravidla, vytváření pravidla a jiné“. Tak, jak já pojmu implicitní pravidlo rozumím (a jak jsem se to snažil vysvětlit výše), mohou implicitní pravidla spontánně vznikat (není je ovšem možné vytvářet nějakými dekrety), mohou být dodržována (či porušována) a jistě z nich mohou existovat i výjimky. (Představme si znovu implicitní pravidlo týkající se toho, že se na jezdících schodech v metru jezdí napravo. Dovedu si velice dobře představit, že bude-li Karel Gott stát nalevo, budou jinak v takové situaci aktivované normativní postoje většiny ostatních cestujících potlačeny obdivem k Mistrovi.) Nepřípadá mi podstatné, zda v případě, že se někdo stane vnímavým k nějakým normativním postojům svého okolí, budeme hovořit o „implicitním pochopení“, o nabytí nějaké společenské dovednosti či třeba o zvládnutí techniky.

To, že idea robenia niečoho správneho a nesprávneho sa nijako automaticky nespája s pravidlami, som sa pokúsil ukázať v časti Normatívne praktiky. Iste, nič nám nebráni rozšíriť používanie pojmu pravidiel aj na tento prípad. Pohybovali by sme sa však v kruhu. Najskôr by sme chceli pojem implicitného pravidla spojiť s druhým spôsobom správania sa (vykonať niečo správne/nesprávne), no na to, aby sme to mohli urobiť, museli by sme najskôr identifikovať zodpovedajúce prípady použitia výrazu konať správne. Ako ich však vyberieme? (Ivan 2014, 98)

Příznám se, že nerozumím, proč by neměla být pravidla „automaticky“ spojená se správností a nesprávností. Pravidlo, jak toto slovo běžně užíváme, je podle mne nástrojem určení nějaké správnosti a nesprávnosti. Takže v tomto směru se mi zdá být pravidlo se správností/nesprávností propojeno zcela intimně. Připouštím, že v opačném směru to není tak zřejmé; ale připustíme-li, že pravidlo nemusí být explicitní (a bez toho podle mého názoru jednak nedokážeme vysvětlit, jak pravidla vznikla a jednak se nedokážeme vypořádat s Wittgensteinovým regresním argumentem – viz Wittgenstein 1953, §85), pak, zdá se mi, je i ten opačný směr přímočarý.

Ak by sme pripustili, že vždy, keď dokážeme odvodiť pravidlá, môžeme povedať, že dodržiavame implicitné pravidlá, ich pomyselná všadeprítomnosť by zahalila ostatné spôsoby správania. (Ivan 2014, 98)

Předpokládám, že případ „keď dokážeme odvodiť pravidlá“, je prípadem, ktorý vykazuje pravidelnosti, čož je v podstate každý prípad, neboť nějakou pravidelnost lze najít všude. Rozhodně ale ne v každém takovém případě jde o implicitní pravidla v mém slova smyslu – ta předpokládají normativní postoje.

Dodržiavať pravidlá je jedna súčasť konania medzi inými. Povedať, že všetko zmysluplné konanie je založené na pravidlách, je metafyzická predstava. Môžeme to brať ako definíciu, no otázna je užitočnosť pojmu zmysluplného konania, ktorý takto získame. Podobne úsilie určiť vopred kritérium rozlíšenia medzi pravidlom a konaním zo zvyku, kritérium dodržiavania pravidla pre akékoľvek možné pravidlo, je odsúdená na neúspech, keďže pravidlá fungujú rôzne. Navyše, čo som sa pokúsil ukázať, dodržiavanie pravidiel má rôzne podoby. (Ivan 2014, 98-99)

Tady jsem, musím říci, trochu na rozpacích z té „metafyziky“. Možná se v leccems mylím, ale ke své koncepci jsem se propracoval skrze svůj intelektuální zápas s tím, jak vysvětlit, jak funguje jazyk, a co vlastně říkáme tím, když říkáme, že nějaké slovo má takový a takový význam. Dopracoval jsem se k přesvědčení, že typy zvuků, které používáme ke komunikaci, se stávají v rámci našich komunikačních praktik smysluplnými podobným způsobem, jakým se v rámci šachů stávají z kousků dřeva pěšci, střelci či věže. Nahlédl jsem, že pravidla mají schopnost otevírat nám nové prostory pro nové druhy akcí; a domnívám se, že tohle by mohlo být klíčem k charakterizaci toho, čím se lidský („smysluplný“) svět liší od světů, ve kterém žijí jiní živočichové. Možná nemám pravdu, ale proč metafyzika?

Môžeme teda súhlasiť s Koreňom, že Peregrin očakáva od pravidiel príliš veľkú teoretickú úlohu. Preto sa pokúša spojiť aspekty rôznych pravidiel do jedného robustného konceptu a použiť ho na vysvetlenie rôznorodých situácií. (Ivan 2014, 99)

Ano, mě se pravidla začala jevit jako klíč k vysvětlení významů, k charakterizaci specificky lidského světa i k lidské mysli; možná od nich tedy skutečně očekávám „příliš velkou teoretickou úlohu“. To, že se snažím spojit „aspekty různých pravidel do jedného robustného konceptu“, ale asi vnímám jako mnohem méně problematickou věc než Ivan. Jsem si vědom toho, že spoustu věcí zjednodušuji; nicméně jsem přesvědčen, že i to je úloha filosofie. Mám pocit, řečeno s Wittgensteinem, že „filosofický problém má podobu: ‚Nevyznám se v tom‘“; a napomoci k tomu, aby se „v tom“ člověk vyznal, mohu jedině tak, že předvedu nějaké *prehledné znázornění* (*übersicht-*

liche Darstellung – viz Peregrin 1992) celé té problematické věci, na základě kterého bude v chaosu možné spatřit nějaký náznak řádu. Filosofie tedy podle mne nemá popisovat a předpovídat (protože pak se marně pokouší konkurovat empirickým vědám), ale především předvádět zjednodušené modely, jejichž pomocí se začínáme v tom, v čem se nevyznáme, orientovat.

Literatura

- GENDLER, T. S. (2008a): Alief in Action (and Reaction). *Mind & Language* 23, 552-585.
- GENDLER, T. S. (2008b): Alief and Belief. *Journal of Philosophy* 105, 634-663.
- IVAN, M. (2014): O pravidlách. *Organon F* 21, č. 1, 82-100.
- KOREŇ, L. (2012): Pravidlá: spoločnosť, jazyk a racionalita. *Teorie vědy/Theory of Science* 33, 591-615.
- KRIPKE, S. (1982): *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- PEREGRIN, J. (1992): Sprache und ihre Formalisierung. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 40, 237-244.
- PEREGRIN, J. (2011a): *Člověk a pravidla. Kde se berou rozum, jazyk a svoboda*. Praha: Dokořán.
- PEREGRIN, J. (2011b): Creatures of Norms as Uncanny Niche Constructors. In: Hříbek, T. – Hvorecký, J. (eds.): *Knowledge, Value, Evolution*. London: College Publications, 189-198.
- PEREGRIN, J. (2012a): Člověk jako normativní tvor. *Teorie vědy/Theory of Science* 34, 3-23.
- PEREGRIN, J. (2012b): The Normative Dimension of Discourse. In: Allan, K. – Jaszolt, K. (eds.): *Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 209-225.
- PEREGRIN, J. (2012c): Semantics without Meaning? In: Schantz, R. (ed): *Prospects of Meaning*. Berlin: de Gruyter, 479-502.
- PEREGRIN, J. (2012d): Inferentialism and the Normativity of Meaning. *Philosophia* 40, 75-97.
- PEREGRIN, J. (2014): Rules as the Impetus of Cultural Evolution. *Topoi*, vyjde.
- SELLARS, W. (1963): Empiricism and Abstract Entities. In: Schilpp, P. A. (ed): *The Philosophy of Rudolf Carnap*. LaSalle: Open Court, 431-468.
- SVOBODA, V. (2012): Pravidla, normy a analytický filozofický diskurz. *Organon F* 19, 143-179.
- WITTGENSTEIN, L. (1953): *Philosophische Untersuchungen*. Oxford: Blackwell. Český překlad: *Filosofická zkoumání*. Praha: FLÚ AV ČR 1993.
- WITTGENSTEIN, L. (1958): *The Blue and Brown Books*. Oxford: Blackwell. Český překlad: *Modrá a hnědá kniha*. Praha: Filosofia 2006.